

ОСОБА У КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ

<https://doi.org/10.15407/vuchk2021.01.321>

УДК 94.323.281] (477.73)«1937/1939»(092)

**Сергій МАКАРЧУК,
Ганна ПОБЕРЕЖЕЦЬ***

Репресована Феміда: архівно-кримінальна справа голови Миколаївського обласного суду А. Онищенка

Метою статті стало вивчення причин та методів фальсифікації кримінальних справ органами державної безпеки під час Великого терору 1937–1938 рр., їхні особливості стосовно членів суддівського корпусу.

Методологія ґрунтується на принципах об'єктивності, історизму та всебічності розгляду проблеми. Застосовані порівняльний, проблемний та хронологічний методи.

* *Макарчук Сергій Сергійович* – кандидат історичних наук, доцент, керівник Миколаївського обласного центру пошукових досліджень та редакційно-видавничої діяльності; ospdtarvd@ukr.net; ORCID:<http://orcid.org/0000-0003-4279-1093>. *Побережець Ганна Степанівна* – кандидат історичних наук, асистент кафедри українознавства Миколаївського національного аграрного університету; vovarover@mail.com; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9064-6731>.

У статті прослідковується еволюція радянської системи судочинства в бік її уніфікації та централізації, адаптація під потреби керівників комуністичного режиму. На основі архівно-кримінальної справи першого голови Миколаївського обласного суду А. Г. Онищенко розглядаються основні тенденції у підборі кадрів радянських суддів. Фахова освіта, глибокі знання різних галузей права були незатребувані. Основні критерії для успішної кар'єри судді – це лояльність до політичного режиму, належність до Комуністичної партії та «незаплямована» біографія. При цьому повністю ігнорувалися основні принципи цивілізованого судочинства: відокремленість судової влади, незалежність суддів тощо.

Окремі судді дотримувалися процесуальних норм при розгляді кримінальних справ, сфабрикованих співробітниками НКВС, повертали їх на повторне розслідування. У багатьох випадках суди стали заважати органам держбезпеки у реалізації масових репресій. Не випадково одним з обвинувачень голові Миколаївського суду фігурувало «змазування» справ по контрреволюції та зайва прискіпливість. До обвинувачення А. Онищенко слідчі Миколаївського УНКВС залучили участь у «бандах» у 1919–1920 рр., в «антирадянській українській націоналістичній повстанській організації», «побитті» радянських та партійних кадрів тощо.

Однак кримінальну справу на А. Г. Онищенко та декількох інших суддів Миколаївського обласного суду чекісти не довели до логічного завершення. Наприкінці 1938 р. масові репресивні акції були згорнуті. Восени 1939 р. кримінальна справа на А. Онищенко була припинена.

Ключові слова: народний суд, обласний суд, Великий терор, НКВС, революційний трибунал.

Сучасна вітчизняна історіографія має значні досягнення у дослідженні каральної системи радянського тоталітарного суспільства, діяльності комуністичного режиму. Вчені докладно вже вивчили особливості функціонування окремих ланок державного терору, механізми здійснення репресій, його регіональні аспекти, участь судових і правоохоронних структур у «соціальній інженерії», ініційованій вищим політичним керівництвом СРСР¹.

¹ Відлуння Великого терору. Зб. док. у 3-х т. Т. 1: Партійні збори та оперативні наради співробітників управлінь НКВС УРСР (листопад 1938 – листопад 1939 рр.) / авт.-уклад.: В. Васильєв, Л. Віола, Р. Подкур. – К., 2017. – 744 с.; Юнге М. Чекісты Сталина: мощь и бессилие. «Бериевская оттепель» в Николаевской области Украины. – М.: АИРО-XXI, 2017. –

У той же час, незважаючи на значну кількість праць в історико-юридичній науці щодо створення та діяльності судової системи в УСРР/УРСР у 1920–1930 рр., одна з проблем практично залишилася поза увагою дослідників – репресії стосовно суддівського загалу, їхні причини та наслідки.

Загалом проблематика історії суду та судочинства радянського періоду стала сьогодні надзвичайно актуальною, адже нинішня судова система України вибудовувалася саме на основі реформування радянської юридичної спадщини. У даній статті автори зробили спробу на основі дослідження архівно-кримінальної справи першого голови Миколаївського обласного суду через мікроісторію виявити певні закономірності розвитку радянської юстиції, становище та місце органів суду у владній та управлінській структурі.

Радянська судова система від самого початку мала на меті максимально сприяти знищенню політичних опонентів більшовиків, представників «експлуаторських класів», керуючись «революційною свідомістю». Відповідно до декрету Раднаркому УСРР від 19 лютого 1919 р., в Україні скасовувалися усі суди, створені російським імперським та Тимчасовим урядами Росії. Водночас реформи судочинства урядів Центральної Ради, Гетьманату та Директорії не були реалізовані на Півдні України через окупацію південних губерній військами Антанти та германо-австрійськими підрозділами. Натомість утворювалися народні суди та революційні трибунали у складі 15 осіб, що були спеціальними судами, покликаними боротися з контрреволюцією. Із утворенням у лютому 1920 р. Миколаївської губернії був створений Миколаївський губернський революційний трибунал (губревтрибунал), який існував до 1922 р.

Від самого початку створення нових судів більшовики відмовилися від апеляційного оскарження рішень судів 1-ї інстанції. Діяч «червоної» юстиції О. Хмельницький у 1918 р. виступав за скасування апеляційної інстанції як інституту «буржуазної юстиції», мотивуючи це тим, що вона «віддалена від місця та

факту події», відкидав взагалі необхідність будь-якого оскарження рішень суду 1-ї інстанції. Але вже в наступному році було запроваджено касаційне оскарження рішень революційних трибуналів².

Судова реформа 1922 р., започаткована «Положенням про судоустрій УСРР» (введена в дію з 1 лютого 1923 р.), встановила триланкову судову систему: народний суд (1 постійний суддя та 2 народних засідателі), губернський суд та Верховний Суд УСРР. «Положенням про судоустрій УСРР» від 11 вересня 1929 р. встановлювалася виборність народних суддів районів окружними з'їздами Рад, у містах і селищах – пленумами міських і селищних Рад. Запроваджувався інститут судових виконавців при окружних і народних судах³. Нарешті, з травня 1932 р. були організовані обласні суди. Отже, сформувалася така судова система: народний суд, обласний суд і Верховний Суд України. Саме ця структура повинна була відіграти одну із ключових ролей у боротьбі із «ворогами народу», «шпигунами» та «контрреволюціонерами».

У 1930-х рр. у СРСР остаточно сформувалася комуністична диктатура, очолювана Й. Сталіним. Її діяльність «освячувалася» основоположними юридичними актами. Зокрема, Конституція УРСР 1937 р. декларувала принцип гласності судових засідань, право обвинуваченого на захист, однак вони так і залишилися декларацією. Затверджувалася також виборність суддів: Верховний Суд обирався Верховною Радою на 5 років, обласні – обласними Радами депутатів трудящих на 5 років, народні суди – населенням терміном на 3 роки⁴.

Незважаючи на те, що замість «революційної правосвідомості» ще наприкінці 1920-х рр. був задекларований «захист соціалістичної законності» та закріплені у Конституції демократичні принципи, це не стало гарантією втілення їх у повсякденну судову практику.

² Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку/ за ред. І. Б. Усенка. – К.: Наук. думка, 2014. – С. 362.

³ Там само. – С. 393.

⁴ Музиченко П.П. Історія держави і права України. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2001. – С. 311.

Створення Миколаївської області та формування органів влади, у т. ч. судових, припадали на 1937–1938 рр. – період масових репресій, що здійснювалися у тому числі позасудовими органами – «трійками», «двійками», Особливою нарадою при НКВС СРСР. Жертвою Великого терору став і перший виконуючий обов'язки голови Миколаївського обласного суду Ананій Григорович Онищенко. Оскільки Миколаївська область створювалася з районів Одеської та Дніпропетровської областей, то організаційна робота була покладена на А. Онищенко, який працював в Одеському облсуді. Труднощі організаційного становлення були як матеріально-технічного характеру, так і кадрового забезпечення нового обласного суду. У доповідній записці секретарю оргбюро ЦК КП(б)У О. Ф. Волкову він скаржився:

«На основі телеграфного розпорядження заст[упника] наркома юстиції УРСР тов. Гаріна, я 24 жовтня 1937 року приступив до виконання обов'язків т[имчасово] в[иконуючого] о[бов'язки] гол[ови] облсуду і приступив до його організації.

Враховуючи, що для забезпечення роботи обласного суду необхідні, у першу чергу, кадри – члени обласного суду у кількості 18 чоловік, я представив на затвердження оргбюро ЦК КП(б)У по Миколаївській області тов. Примака, Зельцера, Зозулю, Рижикову, Бойко, Шлейфера, Турчака і Горностаєва, із яких в оргбюро є тільки характеристики на тов. Зельцера і Рижикову, із усіх перелічених товаришів оргбюро затвердило лише одного члена обласного суду – тов. Горностаєва, інші ж до цих пір не затверджені.

[...] НКЮ УРСР дав санкцію на переведення із Одеського облсуду до Миколаївського облсуду 5 товаришів членами облсуду, а саме: Примака, Геця, Малинку, Ефруси і Доманського.

До цих пір вищевказані товариші із Одеси до Миколаєва не прибули, так як Одеський обком їх не відпускає. Внаслідок вищевикладеного Миколаївський облсуд на сьогоднішній день має лише одного члена суду і ясно, що до роботи стати не може. Між тим, в облсуд надходять справи актуальної значення, а заслуховувати їх нікому.

Другим основним гальмом організації облсуду є відсутність приміщення»⁵.

⁵ ГДА СБ України, м. Миколаїв, спр. 4914-с, арк. 307–308.

Зокрема, облсуд розташовувався у двох кімнатах приміщення на околиці міста. Тут же знаходилися 12 дільниць народних судів, які приймали до тисячі відвідувачів щодня. Також було відсутнє приміщення для розміщення спецколегії, кримінально-касаційного та цивільно-касаційного та інших відділів. А. Онищенко акцентував увагу О. Волкова, що за місяць вже надійшло 1500 справ, але їх не можна розглянути через брак зали для засідань. Також він зазначив, що члени суду та апарат позбавлений житла.

Труднощів додавало ще й те, що члени облсуду повинні надавати допомогу народним судам, виїжджати у райони, проводити виїзні розгляди справ на місцях, проводити навчання, стажування та підвищення кваліфікації народних суддів та судових секретарів. Хоча судові органи були у підпорядкуванні управління юстиції обласного виконкому, фактично вся робота з поточного керівництва районними народними судами координувалася обласним судом, і, в першу чергу, його головою⁶.

Майбутній організатор обласного суду Миколаївської області Ананій Григорович Онищенко народився 30 вересня 1888 р. у с. Казанка. В автобіографії він описав свій доволі непростий життєвий шлях. Батьки – селяни-бідняки, які все своє життя обробляли 3 десятини землі. У 1920 р. помер батько. Мати і менший брат Василь у подальшому працювали у колгоспі в тій же Казанці.

Доля Ананія склалася по-іншому. Після закінчення дворічної сільської школи він деякий час працював у господарстві німців-колоністів, у 1912–1914 рр. – на залізорудній шахті на Криворіжжі. Із початком Першої світової війни А. Онищенко проходив службу у 203-му окремому батальйоні 3-ї кавалерійської дивізії. Під час буремних революційних подій повернувся до рідного села, де 1918 р. був обраний головою ревкому у Казанці. Після початку окупації Миколаївщини германо-австрійськими військами вступив до партизанського загону Василя Скирди. Був заарештований у 1919 р. білогвардійцями, перебував до кінця року у Миколаївській в'язниці.

⁶ ГДА СБ України, м. Миколаїв, спр. 4914-с, арк. 308–309.

Після остаточного утвердження влади більшовиків в Україні у 1920 р. обійняв посаду завідуючого відділом праці волревкому, а в наступному 1921 р. став членом військово-революційної трійки. Наприкінці того ж року Ананій Григорович пов'язав свою долю з радянською юстицією. Спочатку був призначений начальником повітового розшуку і одночасно членом Криворізького трибуналу, із 1923 р. – уповноваженим губернського суду по Криворізькому повіту Катеринославської губернії. Після закінчення у 1924 р. Одеських юридичних курсів розпорядженням Катеринославського губсуду А. Онищенко призначили на посаду завідуючого об'єднаною камерою суду з житлово-комунальних справ у м. Катеринославі. Цю посаду він обіймав включно до 1928 р.

У 1930 р. він став членом міжрайонного суду на Дніпропетровщині, а наступного року був призначений головою міського суду Дніпропетровська. У 1933 р. постановою народного комісаріату юстиції УСРР А. Онищенко перевели на роботу до Одеського обласного суду⁷.

22 вересня 1937 р. була створена Миколаївська область, до складу якої увійшли ряд районів Одеської та Дніпропетровської областей. Оргкомітет ЦВК УРСР розпочав роботу з формування обласних органів влади, у т. ч. судових. Розпорядженням заступника наркома юстиції Гаріна Ананій Григорович був направлений до Миколаєва з завданням організувати роботу обласного суду і вже 24 жовтня 1937 року прибув на нове місце роботи в якості виконуючого обов'язки голови Миколаївського облсуду⁸. Цю посаду він займав до дня арешту у липні 1938 р.

Робота А. Онищенко з формування обласного та районних народних судів співпала із періодом Великого терору 1937–1938 рр., жертвами якого стали сотні тисяч не винних громадян.

Проведення масових репресій покладалося на потужний апарат НКВС, який проводив масштабні арешти та вирішував долю людей через позасудові структури – «трійки», «двійки», Особливу нараду. Водночас значна частина кримінальних справ

⁷ ГДА СБ України, м. Миколаїв, спр. 4914-с, арк. 13–14.

⁸ Там само, арк. 46.

на заарештованих направлялася до судових органів, де в умовах обмеженої сталінської юрисдикції судді намагалися дотримуватися процесуальних формальностей. Це не могло не дратувати співробітників органів державної безпеки, які вбачали у діях працівників суду потурання «ворогам народу». Найбільше роздратування у чекістів викликали виправдувальні вироки або занадто м'які, на їхню думку, покарання. На їхньому сленгу – судді «змазували» кримінальні справи. Начальник УНКВС по Миколаївській області П. Карамішев, отримавши відповідні настанови від наркома НКВС УРСР О. Успенського про перевірку працівників суду та прокуратури, свідчив,

«що Мостовий (голова надзвичайної сесії суду) та Онищенко справи наші провалюють, запропонував Трушкіну (начальник 4-го відділу УНКВС по Миколаївській обл. – *Авт.*) перевірити склад суду»⁹.

Результати не забарилися. Проти А. Онищенка розпочали попереднє слідство. У свідченні заступнику облпрокурора зі спецсправ Дубіну 25 червня 1939 р. він розповів:

«Арештований я [був] 20.07.1938 р. на засіданні бюро обкому КП(б)У.

Вийшовши із засідання бюро, де мене упродовж 5 хвилин виключили з партії, мене відразу ж взяв співробітник НКВС, як згодом з'ясувалося, це був Федоровський (начальник 3-го відділення 4-го відділу УНКВС. – *Авт.*).

Мене автоматично відвезли в управління НКВС, [...] слідчий Федоровський відразу ж почав кричати, вимагав «роззброїтися».

«Роззброюватися» мені у ворожій роботі вимагали з 20 по 24 липня. Ці дні тримали в т. зв. «конвеєр» (безперервний багатоденний допит. – *Авт.*) та «вистійці» (багатоденне стояння без можливості присісти. – *Авт.*).

Увечері 24/VII мене на допит взяв Федоровський. На допиті був присутній Ткаленко. Допит розпочався з того, що мене Федоровський і Ткаленко разом почали бити, тягаючи по підлозі. Коли я від побоїв втратив свідомість, мене відлили водою і знову почали вимагати зізнатися у ворожій роботі.

Через деякий час Федоровського і Ткаленка змінили Кіреєв і ще один співробітник й продовжували бити та відливати водою. Били у тому ж кабінеті.

⁹ ГДА СБ України, м. Миколаїв, ф. 5, спр. 67990, т. 8, арк. 92.

Вранці 25/VII прийшов знову Федоровський і почав вимагати зізнання на ім'я начальника УНКВС. Тоді ж 25/VII мене помістили до камери № 2 тюрподу. Там знаходилися арештовані, які почали мене переконувати дати зізнання, як це роблять всі. [...]

[...] Коли через декілька годин після цього мене знову викликав Федоровський і дав 60 аркушів паперу вимагаючи писати свідчення, я під враженням перенесеного вирішив дати необхідні свідчення¹⁰. Слідчий Ткаленко вимагав надати свідчення про вербовку 30 осіб, а інакше побиття відновляться¹¹.

Слід зазначити, що арешт А. Онищенко був оформлений заднім числом. Постанови про початок попереднього слідства й арешт за звинуваченням за ст. ст. 54-10 і 54-11 КК УРСР (контрреволюційна діяльність) були підписані лише 25 липня 1938 р., а санкція обласного прокурора Ланчуковського була надана 26 липня.

Ананія Григоровича обвинувачували в участі у «контрреволюційній українській націоналістичній організації», що мала на меті

«створення на Україні самостійної буржуазної демократичної держави та повалення радянської влади»¹².

На допиті 11 серпня 1938 р. А. Онищенко під тиском слідчих свідчив, що до «антирадянської організації» його завербував заступник наркома НКЮ УРСР Гарін, його метою було організувати «підривну діяльність в органах юстиції». Для цього він, начебто згідно завдання Гаріна, завербував до організації голову спецколегії Миколаївського обласного суду Василя Михайловича Мостового. У результаті він

«умисно бракував масу справ, допускав надмірну прискіпливість, повертав справи на дослідження [в органи НКВС] із-за несуттєвих дрібниць, намагався довести справу до втрати актуальності. У розмовах зі мною говорив [...], зокрема про арешти органами НКВС без усіляких підстав, “липові” справи для віддачі під суд»¹³.

А. Онищенко розповів, що залучив до організації Івана Дмитровича Примака – голову судово-касаційної колегії Миколаївсь-

¹⁰ ГДА СБ України, м. Миколаїв, ф. 5, спр. 67990, т. 8, арк. 241–242.

¹¹ Там само, арк. 242.

¹² ГДА СБ України, м. Миколаїв, спр. 4914-с., арк. 87.

¹³ Там само, арк. 100–101.

кого облсуду, Карабанова – помічника прокурора зі спецсправ, Панасюка – заступника обласного прокурора та інших. Він «зізнався», що у результаті їхньої діяльності

«в органах юстиції відбулося послаблення боротьби з класово-ворожими елементами, що торкнулося головним чином судово-касаційної та кримінальної колегій. По багатьох справах [були] допущені пом'якшення вироків, незаконне припинення справ та інше. При розгляді справ по контрреволюційних формуваннях і серйозних кримінальних угрупованнях [...] бралася лінія, щоб обвинувачені і свідки відмовлялися від своїх свідчень, [породжувати] недовіру у ці справи і злочини»¹⁴.

Слідчі 4-го (секретно-політичного) відділу УДБ УНКВС по Миколаївській області змусили тортурами надати необхідні їм свідчення. Про це свідчить протокол допиту 29 жовтня 1938р., де А. Онищенко почав надавати докладну інформацію про свої «провини».

Як підтвердження вини, А. Онищенко були пред'явлені акти обслідування діяльності Миколаївського облсуду з 1 січня по 1 жовтня 1938 р., де були задокументовані вагомі недоліки. Хоча із зазначеного терміну Ананій Григорович 3,5 місяці знаходився під арештом. Та й сам акт був упереджений, оскільки основним завданням учасників перевірки діяльності Миколаївського облсуду було знайти максимальну кількість недоліків. Зокрема, А. Онищенко розповів:

«[...] В акті [...] засвідчено, що обласний суд не керував судовими виконавцями. Повинен сказати, що безпосереднє керівництво судовими виконавцями покладалося на народних суддів. Обласний суд відповідає тільки за своєчасне інструктування народними суддями судових виконавців. Для цього був виданий мною наказ 15 січня 1938 р.»¹⁵.

Наступне пред'явлене звинувачення – це участь А. Онищенка у 1919–1920 рр. у «політбандах» Григор'єва, Шпака та Іванова. На допиті 2 березня 1938 р. колишній командир взводу дивізії Н. Григор'єва Д. Михлик дав наступні свідчення:

¹⁴ ГДА СБ України, м. Миколаїв, спр. 4914-с., арк. 100–101.

¹⁵ Там само, арк. 123.

«[...] апарат радянської влади у Казанці був “засмічений” національними елементами, який одночасно займався бандитизмом. Це видно, наприклад, з того що, по-звірячому знищивши загін червоноармійців, Григор’єв не зачепив радянський апарат»¹⁶.

Він розповів, що війська Н. Григор’єва розпочали наступ на Дніпропетровськ, але в районі П’ятихаток були розбиті Червоною армією і, сівши в ешелон, стали відступати у напрямку м. Олександрії:

«Не доїхавши до Олександрії, [мій] полк зійшов з ешелону і почав розбігатися по домівках. Всі, хто з Казанки, повернулися додому зі зброєю. Я кинув гвинтівку, але залишив наган.

Почалися насильства і грабежі, місцеве населення [Казанки] повстало і видало вожаків Криворізькій ЧК (Пронько Максим, Баратнюк Григорій, Септа Севастьян та ін.).

Вони пробули там короткий час і були амністовані, вступили в органи ВЧК (так у тексті. – *Авт.*), користуючись довірою Радянської влади і органів ЧК, почали розправу з мирним населенням, яке їх видало. Прибувши в Казанку як органи влади, вони [бандити] розстріляли 12 осіб із числа мирного населення.

За перевищення своїх повноважень і підрив авторитету органів ЧК, яке довірило їм боротися з ворогами революції, а не з мирним населенням, яке йшло за радянською владою, їх судив Ревтрибунал і розстріляли всіх цих вищевказаних очільників банди.

Я в цей час відійшов від банди, працював в апараті радянської влади, у кооперації, знав всі обладки цих бандитів, але не боровся з ними. Оскільки голова совдепу Іванишин Андрій і голова прод[овольчого] відділу Онищенко Ананій, нач[альник] міліції – колишній очільник банди Овчаренко Іван Карпович – це був мозок всієї банди, творили свої мерзенні справи – вдень працювали як рад[янські] співробітники, а вночі вони грабіжники»¹⁷.

Свідок О. Трипольський на допиті стверджував, що А. Онищенко брав участь у банді Іванова, а також у бандах Шпака й Овчаренка, був найближчим помічником отаманів¹⁸.

¹⁶ ГДА СБ України, м. Миколаїв, спр. 4914-с, арк. 180.

¹⁷ Там само, арк. 180–182.

¹⁸ Там само, арк. 210.

Свідки О. Трипольський, Ф. Степанов, І. Погребняк описали один і той же епізод про напад бандитів на будинок комуніста Курдибанова та спробу вбити його. Вони розповідали, що бандит Градиль у перестрілці з Курдибановим і ще одним комуністом Чухновським був убитий. Згодом на велосипеді під'їхав А. Онищенко, який спочатку почав тікати. Але потім привів інших бандитів і став переслідувати Курдибанова і Чухновського. У 1919 р. у перестрілці з бандою Іванова Курдибанов і червоний партизан Дахно загинули. Застрелив їх, начебто, А. Онищенко з кулемета¹⁹. Свідок В. Мацикурь стверджував, що

«А. Онищенко був членом банди І. Овчаренка, вбивав і грабував місцеве населення»²⁰.

Зазначені свідки підкреслювали той факт, що А. Онищенко часто спілкувався з очільниками бандитів, які відвідували його будинок.

У червні 1939 р. прокурор відділу спецсправ Прокуратури УРСР Косман, перевіряючи матеріали кримінальної справи А. Онищенка, не знайшов жодних доказів його участі у бандах. Свідки давали плутані свідчення зі слів інших людей, переказували чутки тощо. Також виявилось, що згаданий «комуніст» Курдибанов виявився бандитом і був причетним до вбивства начальника міліції Гончаренка. Міліціонер А. Онищенко у складі оперативної групи брав участь у його затриманні.

При перевірці свідчень свідок Кордін розповів, що Курдибанов не був комуністом. Також він був причетний до вбивства Овчаренка²¹. Натомість А. Онищенко брав активну участь у ліквідації банди Іванова, що діяла на території дев'яти волостей Миколаївщини.

Отже, слідчі 4-го відділу УДБ УНКВС по Миколаївській області вміло маніпулювали свідченнями свідків і направляли відому інформацію у потрібне для кримінальної справи русло²².

¹⁹ ГДА СБ України, м. Миколаїв, спр. 4914-с, арк. 210.

²⁰ Там само, арк. 284, зворот.

²¹ ГДА СБ України, м. Миколаїв, ф. 5, спр. 67990, т. 8, арк. 231–232.

²² Там само, арк. 230.

Наступним пунктом обвинувачення, пред'явленим Ананію Григоровичу, було «побиття партійних та радянських кадрів як свідомо лінія у ворожій контрреволюційній діяльності». Йшлося про виїзну сесію Одеського обласного суду у м. Бериславі у серпні 1937 р., на якій головував А. Онищенко. На ній розглядалася кримінальна справа секретаря Бериславського райкому партії І. Пантелеєва, голови райвиконкому П. Горбаня, керівника райфінвідділу Т. Ніколенка, районного прокурора Д. Зайцева, завідувача господарством райвиконкому В. Демченка та районного уповноваженого комітету заготівлі РНК М. Усова. Їх звинувачували у службових злочинах, передбачених ст.97 КК УРСР. Згадані особи привласнили державні кошти, розкрадали майно підсобного господарства. Крім того, кошти господарства використовувалися на оплату банкетів, прийомів, виїздів на полювання тощо²³.

9 серпня 1937 р. суд ухвалив:

«Справу відкласти, надіслати для додаткового слідства обласній прокуратурі, слідство закінчити не пізніше двохдекадного терміну. Зайцеву запобіжну міри змінити з підписки про невиїзд з місця проживання, взявши його негайно під варту. І. І. Некрасова взяти під варту. Пантелеєва, Горбаня, Ніколенка, Демченка – тримати під вартою, Усову – підписка про невиїзд.

Притягнути до кримінальної відповідальності Філіпчука, Пляцкевича, Туряньського – підписка про невиїзд. Тримати в Одеській тюрмі, ув'язнених у Херсонській в'язниці відправити до Одеси»²⁴.

Отже, слідчі УНКВС по Миколаївській області надали кримінальній справі про майнові злочини та корупцію серед районних партійно-радянських чиновників політичного підтексту і використали для обвинувачення А. Онищенко. Інший склад виїзної сесії Миколаївського обласного суду під головуванням Горностаєва 24 січня 1938 р. у Бериславі (вже була утворена Миколаївська область і вся сучасна Херсонщина увійшла до її складу. – *Авт.*) ухвалив виправдувальний вирок фігурантам цієї кримінальної справи.

²³ ГДА СБ України, м. Миколаїв, спр. 4914-с., арк. 295–296.

²⁴ Там само, арк. 297.

Підслідного А. Онищенка «врятувало» рішення Й. Сталіна про припинення масових репресивних операцій. Він вважав, що рішення політбюро ЦК ВКП(б) від 2 липня 1937 р. «Про антирадянські елементи» наприкінці 1938 р. було виконано. Значні національні, антирадянські контрреволюційні групи, які були потенційно здатні на спротив, були знищені або опинилися у виправних таборах. Нажахане масовими арештами населення було нездатне чинити спротив комуністичному режиму, який чітко вів країну до участі у світовій війні.

Для виправдання «помилки» під час арештів Й. Сталін у постанові РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 17 листопада 1938 р. переклав провину на співробітників НКВС, які, начебто, вийшли з-під контролю партії. Згадана постанова скасувала «трійки», посилювала роль прокурорського нагляду та судочинства.

Позиція вищого партійно-радянського керівництва країни спричинила повну дезорієнтацію і розгубленість серед співробітників державної безпеки²⁵. Практично всіх начальників обласних УНКВС арештували, розпочалися розслідування щодо «порушення соціалістичної законності» стосовно партійно-радянського апарату, військовослужбовців тощо. Результатами таких розслідувань стали судові засідання військових трибуналів, де розглядалися кримінальні справи окремих співробітників держбезпеки із «єжовської когорти». Такий процес відбувся також у Миколаєві. Начальник УНКВС по Миколаївській області П. Карамішев та начальник 4-го відділу УДБ УНКВС Я. Трушкін були розстріляні, два керівники підрозділів отримали значні терміни позбавлення волі за «порушення соціалістичної законності».

У 1939 р. до Миколаєва для перевірки діяльності обласного УНКВС прибув особливоуповноважений НКВС УРСР О. Твердохлібенко, до якого відразу був спрямований потік заяв і скарг від підслідних. На перегляд потрапила і кримінальна справа А. Онищенка. Під час допиту 8 квітня 1939 р. А. Онищенко відмо-

²⁵ Подкур Р. Реакція співробітників органів державної безпеки УРСР на припинення «великого терору» (листопад 1938–1939 рр.) // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2009. – № 2. – С. 136–167 та ін.

вився від попередніх «зізнань», заявивши, що «обмовив людей, нікого не вербував і сам не був членом контрреволюційної організації», а «зізнання» надав через жорстокі катування²⁶. Він рішуче відкинув всі звинувачення слідства.

Розв'язка настала лише наприкінці осені 1939 р. 29 листопада 1939 р. була ухвалена постанова виконуючого обов'язки заступника прокурора Миколаївської області зі спецсправ Дубіна. У ній зазначалося, що обвинувачення щодо А. Онищенко не знайшли підтвердження, тому

«керуючись ст. 221, п. 1 КПК, кримінальну справу по обвинуваченню Онищенко Ананія Григоровича припинити, справу для зберігання передати до 1-го спецвідділу Миколаївського УНКВС»²⁷.

Під час вивчення архівно-кримінальної справи А. Онищенко виявилось, що частина вилучених як речові докази документів були спалені. Про це свідчить відповідний акт, підписаний начальником відділення А. Федоровським. Зокрема, була спалена службова анкета А. Онищенко. Подальші зусилля щодо встановлення подальшої долі А. Онищенко та його родини, на жаль, не увінчалися успіхом.

Таким чином, життєвий шлях голови Миколаївського обласного суду А. Г. Онищенко засвідчив, що фахова освіта, глибокі знання різних галузей права були незатребувані серед судових працівників. Основні критерії для успішної кар'єри судді – це лояльність до політичного режиму, належність до Комуністичної партії та «незаплямована» біографія. Вище політичне керівництво СРСР при формуванні судової системи ігнорувало основні принципи цивілізованого судочинства: відокремленість судової влади, незалежність суддів тощо. Суди повинні були виконувати функцію охорони комуністичного режиму.

В умовах проведення масових репресивних операцій 1937–1938 рр. окремі судді дотримувалися процесуальних норм при розгляді кримінальних справ, сфабрикованих співробітниками НКВС, і повертали їх на повторне розслідування. У багатьох

²⁶ ГДА СБ України, м. Миколаїв. Спр. 4914-с., арк. 295–296.

²⁷ Там само, арк. 300.

випадках суди стали заважати органам держбезпеки у реалізації масових репресій. Не випадково одним з обвинувачень голові Миколаївського суду фігурувало «змазування» справ по контрреволюції та зайва прискіпливість.

REFERENCES

1. Muzychenko, P.P. (2001). *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy*. Kyiv: T-vo «Znannia». [In Ukrainian].
2. Podkur, R. (2009). *Reaktsiia spivrobotnykiv orhaniv derzhavnoi bezpeky URSR na pryynennia «velykoho teroru» (lystopad 1938–1939 rr.)*. *Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KDB – From archives of VUChK–GPU–NKVD–KGB*, 2, 136–167. [In Ukrainian].
3. Usenko, I. (Ed.). (2014). *Sudova vlada v Ukraini: istorychni vytoky, zakonomirnosti, osoblyvosti rozvytku*. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
4. Vasyli'iev, V. and Podkur, R. (2017). *Radians'ki karateli. Spivrobotnyky NKVS – vykonavtsi Velykoho teroru na Podilli*. Kyiv: Vydavets' Zakharenko. [In Ukrainian].
5. Vasyli'iev, V., Viola, L., Podkur, R. (Comps.). (2017). *Vidlunnia Velykoho teroru. Zbirnyk dokumentiv u 3-kh tomakh. Vol. 1. Partijni zbory ta operatyvni narady spivrobotnykiv upravlin' NKVS URSR (lystopad 1938 – lystopad 1939 rr.)*. Kyiv: Vydavets' V. Zakharenko. [In Ukrainian].
6. Yunge, M. (2017). *Chekisty Stalina: moshh' i bessilie. «Berievskaya ottepel'» v Nikolaevskoj oblasti Ukrainy*. Moskva: AIRO-XXI. [In Russian].

Makarчук S., Poberezhets H. The Repressed Themis: the case of the head of Mykolaiv Regional Court A. Onyshchenko

The purpose of the article is to identify the reasons and methods of falsification of criminal cases by state security agencies during the Great Terror of 1937–1938, their features regarding the judiciary staff.

The methodology is based on the principles of objectivity, historicism and comprehensive consideration of the problem. Comparative, problem and chronological methods are used.

The article traces the evolution of the Soviet judicial system towards its unification and centralization, adjustment to changes in the policy of the political regime. Major trends in the selection of Soviet judges are traced based on the biography of the particular person, A. Onyshchenko. Professional education, great knowledge in various branched of law were

unclaimed. Major criteria for a successful career as a judge were the loyalty to the political regime, communist party membership, and «clear» biography in terms of class nature. At the same time, such principles of civilized justice as the separation of the judiciary from the administration, the independence of judges, etc. were completely ignored.

Despite the fact that A. Onyshchenko met all the requirements for a successful career in law, the wave of the Great Terror did not pass him by. The courts were forced to follow procedural rules in the cases fabricated by NKVD officers and remanded them for re-investigation. Despite being controlled by party committees and the justice departments. Thus, objectively, both the people's and regional courts began to obstruct the security forces in carrying out repressions in many cases. It is no coincidence that one of the accusations against the chairman of the Mykolaiv court was «smearing» of cases on counterrevolution and excessive meticulousness. The investigators from the Mykolaiv UNKVD also included his participation in «political gangs» in 1919–1920, in the anti-Soviet Ukrainian nationalist insurgent organization, in the «beating» of Soviet and party cadres, and so on in the formula for accusing Onyshchenko. However, the chekists didn't finish the case of the execution of A. Onyshchenko and some other judges of Mykolaiv Regional Court. At the end of 1938, mass repression was finished and, as a result, the possibility of uncontrolled use of physical and psychological pressure on those arrested by investigators was limited. In autumn, 1939, A. Onyshchenko's case was closed.

Key words: people's court, regional court, NKVD, revolutionary tribunal.